

Előszó

Pilgrim passauai püspök (971–991) lorchi hamisítványok néven elhíresült okleveleit mindezidáig nem vizsgálta behatóan a magyar középkorkutatás. Nevezett püspök VI. vagy VII. Benedek pápának (972–974; 974–983) címzett levelét, mely az első magyarországi latin térítésről nyújt becses információt, ezzel szemben már felhasználta a szakma, magyar fordítása forrásgyűjteményben jelent meg.¹ Annál is időszerűbb a lorchi hamisítványok bevonása a kutatásba, mivel a kérdéshez a német medievisztika – azon belül is a bajor egyháztörténeti kutatás – több évtizedes eredményei stabil kiindulópontként szolgálnak. Ezek között számunkra a legbecsesebb az a nemrég megjelent kritikai kiadás,² amely a Duna menti göttweigi kolostor kéziratos anyaga alapján nyújtja a lorchi hamisítványok legrégibb (másolati) szövegét. Jelen forrásközlő tanulmányomban³ ez a kiadás szolgál a lorchi hamisítványok magyar fordításának alapjául.

A lorchi hamisítványok alatt Pilgrim püspök tollából származó, hat darab hamis pápai oklevelet értünk. Ezek célja a püspök számára a *pallium*⁴ megszerzése volt, illetve, ami számunkra igazán fontos, állítólagos metropolitai joghatóságának kiterjesztése az egykori frank Pannóniákra, a 10. században viszont már értelemszerűen a magyarok által uralt egész Kárpát-medencére (és Morvaországra [*Moravia*], ahol a passauai püspökségnek korábban szintén volt egyházipolitikai érdekeltsége). Az egykori Pannóniák felé való terjeszkedést az tette lehetővé, hogy Pilgrim szinte egy időben lépett a püspöki kated-

¹ Kristó Gyula (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szeged, 1999. 23–29. (ford. Dér Terézia – Sz. Galántai Erzsébet, bev., jegyz. Kristó Gyula)

² Franz-Reiner Erkens: *Die Fälschungen Pilgrims von Passau. Historisch-kritische Untersuchungen und Edition nach dem Codex Gottwicensis 53a (rot)*, 56 (schwarz). München, 2011.

³ Jelen tanulmány a szerző MA-szakdolgozatának (Gáspár Vince: *Pilgrim passauai püspök magyar térítéssel kapcsolatos hiteles és hamis oklevelei*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2016) kivonata.

⁴ Metropolitai joghatóságot jelképező főpapi vállszalag. A 9. századtól nélkülözhetetlen jelvény az érseki hatalom gyakorlásához.

rára a magyarok megtérési szándékának jelentkezésével (972 ősze). A lorchi hamisítványokat többnyire – egy kivétellel – palliumadományozó oklevelek formájában írta meg a hamisító. Pilgrimet püspökként nem illette meg a pallium, ezért az oklevelekben egyházmegyéjét mint érsekséget tüntette fel, mégpedig oly módon, hogy a 10. században a passauai püspökséghez tartozó, bizonytalan múltú Lorch (*Lauriacum*) késő antik püspökségéről írásaiban mint érsekségről beszél. Az állítólagos lorchi érsek (a hamisító az első passauai püspököt, Vivilót választotta ki erre a célra, Arnulf császár egy 898. évi hiteles oklevelébe illesztett beszúrással) Pilgrim előadásában Passauba helyezte át székhelyét, és ezzel az egyházmegyéjét érsekséggé emelte. A lorchi hamisítványok vizsgálatába bevonjuk a Pilgrim által formába öntött részben hiteles, részben hamis uralkodói okleveleket, melyek segítenek a hamisító céljának, munkamódszerének megértésében. Ezek alatt különösen három irat: II. Ottó császárnak egy 977-ben kelt adománylevele a passauai egyház részére,⁵ az említett, meghamisított 898. évi Arnulf-oklevél,⁶ valamint a jól ismert Pilgrimlevél értendő.

A német kutatásban *Lorcher Tradition* terminussal jelölik a passauai püspökség esetleges lorchi előzményének koncepcióját. Az elképzelés megalkotójának a kutatás mára egyöntetűen Pilgrim püspököt ismeri el. A későbbiekben kitérünk arra is, hogy fennállhatott-e valós kapcsolat a késő antik lorchi egyház és a 8. században alapított passauai püspökség között.

A lorchi hamisítványok késő középkorban végbemenő recepciója révén évszázadokon át hitelesnek vélték azokat, mígnem Ernst Dümmler 1854-ben megjelent munkájában bizonyította, hogy a lorchi oklevelek hamisak.⁷ 1909-ben Waldemar Lehr kiadta a lorchi hamisítványokat,⁸ és megelőlegezte WC jegyző Pilgrimmal való

⁵ D O II 167. *a* és *b* változatai:

http://www.dmgh.de/de/fs1/object/display/bsb00000443_192.html?sortIndex=030%3A040%3A0002%3A010%3A00%3A00, letöltés: 2017.03.08.

⁶ D. A. 163.:

http://www.dmgh.de/de/fs1/object/display/bsb00000435_00286.html?sortIndex=030%3A030%3A0003%3A010%3A00%3A00, letöltés: 2017.03.08.

⁷ Ernst Dümmler: *Pilgrim von Passau und das Erzbistum Lorch*. Leipzig, 1854.

⁸ Waldemar Lehr: *Pilgrim, Bischof von Passau, und die Lorcher Fälschungen*. Berlin, 1909.

azonosságát. Az ő kutatásaival egy időben merült fel ugyanis a kapcsolat lehetősége néhány I. és II. Ottó császárok nevéen kelt, egy bizonyos Willigis C (WC) által írt oklevél és a lorchi hamisítványok között.⁹ WC jegyző és Pilgrim azonosságát végül Heinrich Fichtenau bizonyította.¹⁰ A német középkorkutatás a lorchi hamisítványok céljának sokáig a bajor egyháztartomány primátusának megszerzését tekintette. Ignaz Zibermayr mutatott rá elsőként, hogy Pilgrim célja elsősorban a néhai frank Pannóniákban újonnan alakulófélben lévő magyar egyház saját hatalma alá hajtása volt.¹¹ A lorchi hamisítványok és Pilgrim püspök mérvadó kortárs kutatója Franz-Reiner Erkens, aki az 1980-as évektől publikál a kérdéskör témájában, témánkat érintő legfontosabb cikkei Pilgrim életét,¹² a lorchi hagyomány eredetét,¹³ annak késő középkori továbbélését tárgyalják.¹⁴ A magyarországi középkorkutatás, bár figyelemmel kísérte a lorchi hamisítványok kutatástörténeti sorsát,¹⁵ azokkal részletesebben mégsem foglalkozott. Paradox módon a Magyarországon megjelent vonatkozó szakirodalomból egy amerikai professzor angol nyelvű tanulmánya értékelhető a legjelentősebbnek.¹⁶

Pilgrim püspök előkelő bajor nemzetségből származott, fiatalokráról nem sokat tudunk. Frigyes salzburgi érsek (958–990) unokaöccseként huzamosabb időt tölthetett az érseki székhelyen, mivel a salzburgi oklevélállományt behatóan ismerte. A passauai püspöki szék

⁹ Karl Uhlirz: Die Urkundenfälschung zu Passau im zehnten Jahrhundert. *MIÖG*, 3 (1882). 177–228.

¹⁰ Heinrich Fichtenau: *Beiträge zur Mediävistik II*. Stuttgart, 1977. 173.

¹¹ Charles R. Bowlus: Bishops as Forgers. Pilgrim of Passau, Frederick of Salzburg and their dreams of archiepiscopal primacy in the Carpathian Basin. In: „*In my spirit and thought I remained a European of Hungarian origin*”. *Medieval Historical Studies in Memory of Zoltán J. Kosztolnyik*. Ed. by I. Petrovics et al. Szeged, 2010. 37–48. 39.

¹² Franz-Reiner Erkens: Pilgrim, Bischof von Passau. *Ostbairische Grenzmarken*, 34 (1992). 25–37.

¹³ Uő: Die Ursprünge der Lorcher Tradition im Lichte archäologischer, historiographischer und urkundlicher Zeugnisse. In: *Das Christentum im bairischen Raum. Von den Anfängen bis ins 11. Jahrhundert*. Hrsg. v. E. Boshof – H. Wolff. Köln–Weimar–Wien, 1994. 423–459.

¹⁴ Uő: Geschichtsbild und Rechtsstreit: Das Nachwirken der Fälschungen Pilgrims von Passau. *Passauer Jahrbuch*, 47 (2005). 57–68.

¹⁵ Győrffy György: *István király és műve*. Budapest, 1977. 77.

¹⁶ Bowlus: Bishops as Forgers... i. m.

elnyerésében nagybátyja befolyása is segíthette. Hivatalában nagy feladat várt rá: a magyar pusztítások után az egyházmege újjászervezése. Hogy ezt sikeresen megkezdte, azt mi sem bizonyítja jobban, mint egy 13. századi passai forrás, mely a püspököt az egyházmege feltámasztójaként említi.¹⁷ Sikerében fontos szerepet játszott a császárokhoz fűződő szoros kapcsolata, akik birtokadományokkal segítettek. Civakodó Henrik lázadásai idején Pilgrim a császár mellé állt, 977 őszén püspöki székhelye is súlyos károkat szenvedett a harcok folyamán. A 972. évi magyar misszióhoz való kapcsolata közismert: a császár ajánlólevéllel küldte Brúnó térítőpüspököt Pilgrimhez, felszólítván, hogy adjon mellé papokat és lássa el úti szükségletekkel Brúnót. Erről az első magyarországi latin térítésről számol be, azt saját érdemének tulajdonítja a passai püspök a VI. vagy VII. Benedek pápának címzett levélben. Mint már említettük, Pilgrim kancelláriai tevékenységének köszönhetően a saját egyháznak szóló uralkodói okleveleket maga írta meg, majd azokat hitelesítésre bocsátotta. Azért érdemes kitérnünk ezekre az oklevelekre, mivel a püspök ezekben is a rangemelkedésen és a lorchi múlt elismertetésén munkálkodik. A későbbiekben ezekre bővebben is kitérnünk. Pilgrim ambíciózus tervei végül szembefordították nagybátyjával, mivel olyan területekre is igényt tartott, melyek Salzburghoz tartoztak. A jogigény kapcsán kibontakozó vita során Frigyes is oklevélhamisítással próbált érvényesülni, jóllehet bajor érsekként számos hiteles oklevél birtokában volt. Feltehetőleg komoly fenyegetésnek érezte unokaöccse támadását, és csak valamelyik kortárs Benedek pápa (a lorchi hamisítványok datálásától függően VI. vagy VII. Benedek) nevére hamisított oklevéllel vélte elháríthatónak azt.¹⁸ (Tekintve, hogy a lorchi hamisítványok között is szerepel az említett Benedek pápa nevére hamisított oklevél, világos, hogy mind Pilgrimnek, mind Frigyesnek szüksége volt a kortárs pápától is a korábbi jogcímekeket megerősítő oklevélre.) Pilgrim püspök 991. május 20/21-én hunyt el, az általa újjáépített passai székesegyházban helyezték örök nyugalomra. A jó emlékü főpapot székvárosában időnként szentként tisztelték. A 13. században lejegyzett Nibelung-

¹⁷ Erkens: Pilgrim, Bischof von Passau. i. m. 28.

¹⁸ Uo. 31.

énekben Pilgrim pozitív szereplőként, Gunther és Krimhilde nagybátyjaként jelenik meg, aki Passauban fogadja átutazó unokahúgát.¹⁹

A következőkben a lorchi hamisítványok tartalmát mutatom be. Ezek az alábbi pápák nevében keltek: Symachus (498–514), II. Jenő (824–827), VII. Leó (936–939) (az ő nevében a hamisító egy pallium-oklevelet és egy levelet is írt), II. Agapét (946–955), VI. Benedek (973–974) vagy VII. Benedek (974–983). Az oklevelek kedvezményezettjei a következők: a kitalált Theodor lorchi érsek, Urolf passau-i püspök, akinek hivatali ideje 804–806 között lévén, valójában nem kaphatott oklevelet a későbbi II. Jenő pápától; Gerhard passau-i püspök (931–946) három pápai levél középpontjában áll, ebből kettő VII. Leó és egy II. Agapét nevében kelt. A kortárs VI. vagy VII. Benedek pápa nevében kelt oklevelében értelemszerűen Pilgrim nyeri el a palliumot és a korábbi adományok megerősítését.

A Symmachus-oklevél Theodor lorchi érseknek adományozza a palliumot. Az oklevél célja, hogy Lorcht mint metropolitai székhelyt (a várost egyetlen forrás sem említi ebben a minőségben) dokumentálja, és Pilgrim igényének történeti érvényt adjon. Pilgrim tévedése, hogy Symmachus pápa korában (500 k.) nyugaton még nem létezett az érseki méltóság, és a pallium is kizárólag a pápát illette meg. Pilgrim ismerhette Eugippius Szent Severinus-életrajzát, melyben szerepel egy lorchi *pontifex*, név szerint Constantius. E híradásra alapozva nyilváníttatja Pilgrim az Eugippius-kortárs Symmachus pápával a fiktív Theodort lorchi érseknek. A megfogalmazásban a *Pannoniorum* kitétel kulcsszerephez jut:²⁰ kijelöli a lorchi érsek joghatósági területét, ti. a pannonok tartományát. Egy észrevételt még okvetlenül szükséges tenni ezen oklevél kapcsán. Ismeretes, hogy a késő római korban a pannóniai provinciák – és talán rövid ideig *Noricum Ripense*, amely tartományhoz Lorch tartozott – metropolitai széke Sirmium volt.²¹ E körülményről nem esik szó az oklevélben, és semmilyen utalás nem történik arra nézvést, hogy Lorch, illetve Theodor és Sirmium között bármiféle kapcsolat fennállna.

¹⁹ *A Nibelung-ének*. Ford. Szász Károly. Máriabesnyő–Gödöllő, 2004. 185–186.

²⁰ Erkens: *Die Fälschungen Pilgrims von Passau...* i. m. 68.

²¹ Ignaz Zibermayr: *Noricum, Bayern und Österreich. Lorch als Hauptstadt und die Einführung des Christentums*. Horn, 1956. 383.

A II. Jenő pápa nevére hamisított oklevél mind rangban, mind területileg kiterjeszti a lorchi érsek jogait, mégpedig oly módon, hogy kinevezi az avarok, illetve a morvák országa, valamint *Pannonia* és *Moesia* provinciák pápai vikáriusává. A leírt működési terület rámutat Pilgrim érdekszférájára, ami mindenekelőtt a magyar szállásterületet jelentette, de szerepel benne Moravia is. (A passai püspökségnek ugyanis meghatározó szerepe volt a morva térítésben.²²) A hamisító Urolf és II. Jenő pápa kiválasztásával az avarok megtérésének időszakát tartotta szem előtt (8–9. század fordulója), a vikariátus felvetése pedig összefügg a missziós területeken létrehozandó egyházszervezeti formával.

A két, VII. Leó pápa nevére hamisított irat közül a rövidebb ismét egy palliumadományozó oklevél, melyben a pápa kibővíti a válszalag viselésének alkalmait. Szt. István vértanú említése ezen oklevélben az egyetlen kapcsolatot jelenti Lorch és Passau között a lorchi hamisítványokban.²³ A VII. Leó nevén kelt hosszabbik irat formáját tekintve inkább levélnek tekinthető, mely amellett érvel, hogy a bajor (és az összes német) főpap közül egyedül a lorchi érseket illeti meg az apostoli vikáriusi méltóság.

A II. Agapét pápa nevére hamisított oklevél a palliumért folytatott viszályt simítja el Gerhard „lorchi érsek” és Herold salzburgi érsek között. A valóságban a salzburgi érsek elődje Nagy Károly uralkodása alatt nyerte méltóságát (798), pozíciója megingathatatlannak tűnt. Ezért Pilgrim a tárgyalt oklevélben nem is próbálja meg elvenni a salzburgi érsektől (azaz nagybátyjától, Frigyesztől) a metropolitai rangot, hanem II. Agapét pápával megosztatja azt: Herold érsek számára *Pannonia Occidentalis*-t, míg Gerhard számára *Pannonia Orientalis*-t adja át metropolitai hatalommal. Időrendileg ezen iratok elkészülte után írhatta meg Pilgrim VI. vagy VII. Benedek pápának címzett levelét.²⁴

A lorchi hamisítványok hatodik, utolsó darabja a „válasz” a Benedek pápának címzett levélre. A lorchi egyház régen birtokolt kiváltságai alapján (*testantur antiquissima secum apportata privilegiorum testimonia*) Pilgrimet metropolitai rangra emeli, a lorchi

²² H. Tóth Imre: *Cirill-Konstantin és Metód élete, működése*. Szeged, 2003. 97.

²³ Zibermayr: *Noricum, Bayern und Österreich...* i. m. 388.

²⁴ Erkens: *Die Fälschungen Pilgrims von Passau...* i. m. 62–74.

egyházmegyét kiveszi Salzburg fennhatósága alól, viszont egy ki-egészítéssel tisztázza, hogy annak a főpapnak van rangelsőbbsége, akit előbb szenteltek fel (tehát Frigyesnek), így ebben a kérdésben nem Lorch ősi státusa dönt. Ez a kitétel nyilvánvaló engedmény Frigyesnek, egyfajta kompromisszumkeresés.

A következőkben vizsgáljuk meg a Pilgrimtől származó, a metropolitai rangigény elismertetését célzó uralkodói okleveleket! A számunkra leginkább fontos iratok a már fentebb említett D O II. 167 *a* és *b* változatai és D A 163 jelzettel Arnulf császár meghamisított oklevele. Pilgrim titulusa már a 972-ben kelt iratokban²⁵ *sanctae Lauriacensis aeccliesie venerabilis pontifex*. Az antikizáló *pontifex* használata nem véletlen, ugyanis püspököt vagy érseket egyaránt jelenthet. Különösen fontos számunkra a D. O. II. 167. oklevél két szövegváltozata. Az 'a' szövegváltozat hosszabb terjedelmű, és csak másolatban, míg a 'b' eredeti formájában maradt ránk, ez utóbbi hiteles, pecséttel ellátott. A hiteles példányban a passauai püspökség megkapja (tkp. visszacapja) Enns várát, és tíz királyi telek nagyságú birtokot, kárpótlásul a Civakodó Henrik bajor herceg által Passaunak okozott károkért. Feltűnést az adományt nyerő megnevezése kelt. Ez ugyanis nem a megszokott *sancta Patauiensis aeccliesia* (tehát Passau), hanem *sancta Lauriacensis aeccliesia* (azaz Lorch). A 'b', hiteles változat Lorchról így nyilatkozik: *ubi antiquis etiam temporibus prima sedes episcopalis habebatur*. Ez a hosszabbik, 'a' változatban módosul: ebben a *mater ecclesie et episcopalis cathedra* kifejezést olvassuk. A *prima sedes* és a *mater ecclesie* kifejezések egyszerre hordoznak kronologikus és rangbeli-elsőbbségi jelentést.²⁶ A hosszabb változat tartalmazza Pilgrim visszahelyezését a lorchi főpapi méltóságba: *Piligrimum reintronizamus antistitem*, melyben az 'a' oklevélszöveg elutasításának okát láthatjuk. A D A 163. jelzetű oklevél Pilgrim betoldása révén összekapcsolja Lorcht és Passaut:

²⁵ D. O. I. 423.:

http://www.dmgh.de/de/fs1/object/display/bsb00000442_00600.html?sortIndex=030%3A040%3A0001%3A010%3A00%3A00, letöltés: 2017.03.10.;
D. O. II. 27.:

<http://www.dmgh.de/de/fs1/object/goToPage/bsb00000443.html?pageNo=36&sortIndex=030%3A040%3A0002%3A010%3A00%3A00>, letöltés: 2017.03.10.

²⁶ Mezey László: Az esztergomi érsekség primáciává fejlődése (1000–1452). *Vigilia*, 41 (1976). 368–374.

ebben Vivilo, az első passauai püspök lorchi érsekként tűnik fel; a pilgrimi narráció szerint Vivilo egyházmegyéje pusztulása után (ti. Lorch pusztulása után) Passaut választotta székhelyéül. Pilgrim így mint Vivilo utódja *sanctae Lauriacensis aeclesiae archiepiscopus* lenne.

A lorchi hamisítványok elkészítéséhez a salzburgi érsekek számára a 8–9. század fordulójától kiállított pápai oklevelek jelentették a legfőbb mintát, melyekről Pilgrim salzburgi tartózkodása alatt másolatokat készíthetett.²⁷ Pilgrim számára különösen a pápai palliumadományoknál megszokott formulák miatt lehettek fontosak, elsősorban tehát stilisztikai mintaként szolgáltak.²⁸ Jóllehet a lorchi hamisítványok csak későbbi évszázadokban készített másolatokban maradtak ránk, nagyon valószínű, hogy azokat a hamisító sem hiteles eredetieként akarta láttatni. Ezt támasztja alá egyes eszközök és ismeretek hiánya, mellyel már Pilgrimnek is számolnia kellett.²⁹ Ezek: a *papyrus*, a pápai oklevelek anyaga a 10–11. századig; az ólombulla, mely ismereteink szerint nem állt rendelkezésre a passauai levéltárban; végül a római *curialis* betűtípus. Ugyanakkor Pilgrim több, kötelezőnek mondható tartalmi elemet is kihagyott a hamisítás során, jóllehet azok megvannak a salzburgi mintákban: ilyenek a datálás (indikció, pontifikátus éve, esetleg napi dátum szerint), a kibocsátó megnevezése, illetve a *bene valete* elköszönő formula.

Mindezek ismeretében felvetődik a lorchi hamisítványok érvényesítésének kérdése. A kortárs Benedek pápa és VII. Leó pontifikátusának időbeli közelsége (legalábbis ezen pápák neve alatt kelt iratok esetében), a hamisítványokban kényszerűen vagy szándékosan elhagyott formai-stiláris ismérvek mind arra mutatnak, hogy a hamisító püspök az iratokat szándékosan másolatként írta meg, a lorchi hamisítványok a pápai tekintélyt voltak hivatva képviselni a császár (és a német főpapság) előtt.³⁰ Természetesen a pápának mintegy a végső hatóságként belecgyezését kellett adnia, ha az egyháztartományok szerkezetének változásáról volt szó; azonban a 10. században döntő jelentőségű volt, hogy a császári udvart és a többi püspököt a kérvényező megnyerje. Az ügy kapcsán egy esetleges

²⁷ Erkens: *Die Fälschungen Pilgrims von Passau...* i. m. 84.

²⁸ Uo. 89.

²⁹ Uo. 90.

³⁰ Uo. 95.

pápa–császár konfliktusban pedig nem lehet kétségünk afelől, hogy a császár keresztülvihette volna Pilgrim elképzelését, ha támogatja azt.³¹ Ezt a működési mechanizmust támasztja alá Magdeburg érsekséggé emelése 968-ban vagy a bambergi püspökség 1007. évi alapítása.³² Azt látjuk tehát, hogy Pilgrim célja elsődlegesen a császári jóváhagyás és megerősítés megszerzése volt. Ha ehhez még hozzávesszük: Frigyes salzburgi érsek is szükségét érezte, hogy a kortárs pápa nevére oklevelet hamisítson, mely Pigrim irataihoz hasonlóan formailag hiányos, egyre kevesebb kétségünk lehet afelől, hogy e dolgozatban bemutatott hamisítványok a császári udvarban zajló tárgyalásokkor kerültek elő. Van olyan vélemény is, mely szerint a lorchi hamisítványok elsősorban Frigyes salzburgi érseknek szóltak, mintegy kijelölendő a két egyházmegye missziós és érdekszférájának határait.³³

A legvalószínűbb, hogy a lorchi hamisítványok egyszerre, rövid idő alatt készültek el.³⁴ Az egyik datálási módszer a D. O. II. 167 'a' változata burkolt célzásainak elutasításából indul ki, melyet követően Pilgrim az átírt Arnulf-oklevélben már konkrét igénnyel lépett volna fel, majd az uralkodói okleveleket mint eszközt elvetve (mivel ezek nem hoztak eredményt) hozzákezdett a lorchi hamisítványok megírásához.³⁵ Az események ilyenén rekonstrukciója folytán a lorchi hamisítványok keletkezésének *terminus post quem*-je legalábbis 977. Ugyanezt az évet adja meg egy másik elképzelés, mely a lorchi hamisítványok keletkezését összekapcsolja a passauai püspöki székhely Lorchba való áthelyezésével (párhuzamosan célja uralkodói oklevelek útján való elérésének kudarcával).³⁶ Korábbra helyezi a hamisítványok elkészültét Heinrich Fichtenau, aki szerint azok inkább a magyarok megtérési szándékának megnyilvánulását követően egy-két évvel, azaz 973/974-ben keletkeztek,³⁷ hiszen ekkor úgy tűnt, új lehetőség nyílik a passauai püspökség joghatóságának területi kiterjesztésére. A lorchi hamisítványok keletkezésének *terminus ante*

³¹ Alphons Lhotsky: *Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs*. Graz–Köln, 1963. 168.

³² Erkens: *Die Fälschungen Pilgrims von Passau...* i. m. 95.

³³ Fichtenau: *Beiträge zur Mediävistik II.* i. m. 170.

³⁴ Uo. 168.

³⁵ Erkens: *Die Fälschungen Pilgrims von Passau...* i. m. 63.

³⁶ Zibermayr: *Noricum, Bayern und Österreich...* i. m. 391.

³⁷ Fichtenau: *Beiträge zur Mediävistik II.* i. m. 169.

quem-jeként értelmezhető talán III. Ottó egyik Pilgrim által megírt oklevele,³⁸ melyben csak a passzai egyházzól olvashatunk, Lorchra semmilyen célzás nem történik.

A következőkben a *Lorch Tradition* keletkezésének kérdését járjuk körül, vagyis Pilgrim azon állítását, miszerint a passzai püspökség jogfolytonos a lorchi „érsekséggel”. Pilgrim és kortársai még láthatták az antik Lauriacum romjait, a püspök zsinatot is tartott itt, és nem kizárt, hogy megfordult a fejében székhelyének Lorchba való átköltöztetése Passau pusztulása után. Az 510 körül keletkezett *Vita Sancti Severini* tudósítása szerint Lorch püspöki székhely, a város *pontifex*e pedig Constantius volt. E szentéletrajzból egy példány egy 903-ban kapott könyvadomány folytán a passzai püspöki székhelyen is rendelkezésre állt,³⁹ így Pilgrim az ebben leírtakat ismerhette. Minden ismeretünk szerint Noricum Ripensében ez az egy püspökség, a lorchi megléte igazolható a késő római korban. A 6. századi Noricum Ripense-i egyháztörténetre nincs forrásunk. 696-ban Szent Rupert, a bajorok apostola fordult meg Lorchban, ideális helyet keresvén egy majdani egyházkormányzati központnak, azonban az avarok miatt visszafordult,⁴⁰ akik a század végén fel is dúlták a várost. Régészeti eredmények tanúsítják ugyan, hogy Lorch és a kereszténység tovább élt a kora középkorban, azonban a bajor egyházszervezet megalakulásakor, a 8. század első felében egy korábbi egyházszervezetnek már nem volt nyoma a térségben, és a passzai püspökség 739. évi alapításakor sem történt utalás Lorchra, amit így nem tekinthetünk a passzai püspökség jogelődjének.

Most vizsgáljuk meg, hogy Lorch lehetett-e valaha metropolitai székhely! A *Passio Sancti Florianii* közlése ezt sugallhatja, a történet szerint Flóriánt Lorchban, a helytartó székhelyén végezték ki (a niceai zsinatot követően kezdett kialakulni a hierarchia, miszerint egy tartomány helytartói székhelyének – metropoliszának – püspöke elsőbbséget élvezett a többi püspökkel szemben). Valószínűleg Pilgrimet is inspirálhatta ez a szöveghely. Ugyanakkor a niceai hatá-

³⁸ D. O. III. 21. (985. szeptember 30.):

[³⁹ Erkens: *Die Ursprünge der Lorch Tradition...* i. m. 430.](http://www.dmgh.de/de/fs1/object/display/bsb00000443_00445.html?sortIn dex=030%3A040%3A0002%3A010%3A00%3A00, letöltés: 2017.03.17.</p></div><div data-bbox=)

⁴⁰ Nótári Tamás: *Források Salzburg kora középkori történetéből*. Szeged, 2005. 26.

rozatok lassú érvénybe lépése a Római Birodalom nyugat-európai tartományaiában, a 4. században esetleg és rövid ideig⁴¹ Sirmium, Pannónia anyaegyházának fősége Noricumban, valamint a római állami keretek felbomlása az 5. században inkább az ellen szólnak, hogy Noricum Ripensében a metropolitai hierarchia meglétével számoljunk.

Kitüntetett figyelmet érdemel még a lorchi hamisítványokban többször (Jenő- és Benedek-oklevél, Pilgrim levele) felbukkanó, a rómaiak és gepidák idejére hét pannóniai püspökséget megállapító szakasz. Van olyan vélemény, mely a hét püspökséget összefüggésbe hozza a hét magyar törzsszel,⁴² és nem kizárt a hetes számmisztikai megfontolásból való használata sem.⁴³ Nem tudjuk, hogy a kérdéses értesülés honnan ered, mely Pilgrim levelében azzal a kiegészítéssel olvasható, hogy a püspökségekből Moraviában négy fennmaradt a magyarok Bajorországba való betöréséig. Ezen adat szellemében értelmezendő a Jenő-oklevél címzettjeinek sora, ezek között szerepel ugyanis négy püspök: Rathfred *Favianis* (Mautern), Alchwin Nyitra püspökei, ill. Metód és Anno, akiknek székhelye (*Speculum Iuliense* és *Vetuar*) pontosan nem azonosítható. Pilgrim feltehetően a 9. század végén, Metód pápai felhatalmazását követően megvalósított alapításokat (egy metropolitai szék és az alá rendelt három szuffragáneus püspökség, melyek ténylegesen a passauai egyházmegye morva missziós területén feküdtek) állítja be úgy, mint a hétből fennmaradt négy pannóniai püspökséget.

Érdekes adalék, hogy a szöveg hagyományban is kissé eltérően maradt fenn a hét pannóniai püspökséget megállapító szakasz megfogalmazása. A Pilgrim-levele legkorábbi másolatában a későbbiekől eltérően az olvasható, hogy a nevezett provinciákban mindig voltak püspökök (*semper antistes*)⁴⁴. A 10. század végén keletkezett Krisztián legendája⁴⁵ arról tudósít, hogy Metód morva érseknek 880/885 körül hét szuffragáneust rendelt alá. A legenda és a lorchi hamisít-

⁴¹ Erkens: *Die Ursprünge der Lorcher Tradition...* i. m. 436.

⁴² Zibermayr: *Noricum, Bayern und Österreich...* i. m. 384.

⁴³ Erkens: *Die Fälschungen Pilgrims von Passau...* i. m. 87.

⁴⁴ Uo. 66.

⁴⁵ A 10. század végén keletkezett forrás Szt. Vencel és Szt. Ludmilla legendáján keresztül mutatja be a csehek megtérését.

ványok kapcsolatáról azonban legfeljebb azt feltételezhetjük, hogy egy közös forrást használtak.⁴⁶

Pilgrim hamisítói tevékenységéhez az ötletet kezdetben a magyar térítés, a hiányzó magyar egyházszerkezet adhatta. Ismeretes, hogy az Ottók uralkodása alatt az egyház és a birodalom kapcsolata egyre szorosabb lett, így lehetővé vált, hogy a valódi (valós jogalappal rendelkező) vagy csupán igényelt jogcímet, esetleg birtokot az egyházfők elnyerjék vagy megerősíttessék. A kedvező lehetőségek alátámasztására mind rangbeli emelkedés, mind új alapítások terén álljanak itt az alábbi példák: előbbire a mainzi és trieri érsekségek vetélkedése a primátusért, az újonnan alapított magdeburgi érsekség (968) rangemelkedési szándéka, illetve a fuldai apátság 969-ben elnyert *primatus sedendi* jogcíme hozható fel, míg utóbbira a poznańi (968), a prágai (973), illetve Merseburg, Zeitz és Meißen püspökségei. Pozitív példaként Pilgrim szemé előtt lebeghetett még a brémai püspökség esete is, mely 848-ban kivált a kölni egyháztartományból, összeolvadt a hamburgi érsekséggel, majd az észak-német metropolitai széket áthelyezték Hamburgból Brémába.⁴⁷

Ugyanakkor már Zibermayr észrevette, hogy a német egyház-kormányzati befolyás nem maradhatott tartós azokon a területeken, ahol szuverén államhatalom érvényesült.⁴⁸ Elég, ha itt csak a poznańi püspökségre (968) gondolunk, mely kezdetben Magdeburg alá volt rendelve. 975/6-ban a cseh és morva egyházat a mainzi egyháztartományba tagolták be, így Pilgrim számára ez a terület – mely a Pannóniák mellett a lorchi hamisítványokban szintén megjelenik – már ekkor elveszett. A térítés félbeszakadásával ugyanakkor megszűnt a remény a potenciális magyar egyház feletti hatalom megszerzésére is. Az esztergomi érsekség 1001. évi alapítása pedig – Pilgrim halála után tíz évvel – Zibermayr véleményét igazolja.

Mindezek után térjünk rá a szöveghagyományra! A lorchi hamisítványok csak másolatban maradtak ránk. A legrégebbi, az egész korpuszt tartalmazó másolatok a 12. században keletkeztek. Jelenleg három helyen lelhetők fel: a göttweigi kolostorban, Bécsben, az Österreichische Nationalbibliothekben és a kölni Historisches Archivban. Jelen dolgozat fordításainak alapjául a 2011-ben megjelent

⁴⁶ Erkens: *Die Fälschungen Pilgrims von Passau...* i. m. 87.

⁴⁷ Erkens: *Pilgrim, Bischof von Passau.* i. m. 32.

⁴⁸ Zibermayr: *Noricum, Bayern und Österreich...* i. m. 380.

kritikai kiadás szolgált, mely a göttweigi kódex anyagát közli.⁴⁹ Ennek az anyagnak a kiadása azért is indokolt volt, mert bár a kutatás előtt nem volt teljesen ismeretlen, de lényegében mindezüdig háttérben maradt. Haszna a szöveghagyomány jobb megértésében és további részletkérdések megvilágításában mutatkozik meg.

A lorchi hamisítványok első fennmaradt másolata a 12. század közepéről származik, az Altmann passai püspök (1065–1091) által alapított göttweigi kolostorban keletkezett, és ugyanitt, a *Liber canonum conciliorum* című (nagyobbrészt a 15. században íródott) kódexben található. A göttweigi fennmaradás azzal magyarázható, hogy ez a Duna menti kolostor időlegesen tartózkodási helyet nyújtott az investitúraharc alatt a székvárosukból elűzött passai püspököknek (Altmann 1065–1091; Ulrich 1092–1121). (Feltehetőleg Altmann püspök magával vitte az okleveles anyagot, mikor elhagyta Passaut.⁵⁰)

A göttweigi kódexet három iratanyagból állították össze, a lorchi hamisítványok, illetve hét egyéb, többnyire Pilgrimhez vagy Passauhoz köthető dokumentum a második iratanyagban (fol. 130–143) található. A lorchi hamisítványokat tartalmazó iratanyag egy kéztől származik, amely talán a kódex első felében is kimutatható. Tizenhárom textust foglal magában, a hat hamis pápai oklevélén kívül Pilgrim levelét, Hatto mainzi és Theotmar salzburgi érsek leveleit, továbbá három, Pilgrim elnökletével ismeretlen időpontban tartott zsinat feljegyzéseit, ill. két, a 11. század közepén lélekváltsággént tett adományról szóló feljegyzést. Az említett két adomány a bécsi és kölni másolatokban is megtalálható, meglétük bizonyítja a három (göttweigi, bécsi, kölni) másolat kapcsolatát.

A bécsi kézirat szintén a 12. század közepéről származik, a göttweigi másolat felfedezéséig ezt tekintették a legrégebb szöveghagyománynak. A lorchi korpusz 24 lapos iratanyaga patrisztikus szövegek közé illesztve ugyanazokat a szövegeket tartalmazza más sorrendben, mint a göttweigi kézirat. Ez az iratanyag egy kéztől származik, és a sorok számában is különbözik a többi iratanyagtól: a kódex különböző témájú, egymástól függetlenül keletkezett szövegeit csak később fűzték egybe.

⁴⁹ Erkens: *Die Fälschungen Pilgrims von Passau...* i. m.

⁵⁰ Uo. 112.

A 12. század végéről származó,⁵¹ csak kilenc lapból álló kölni töredék nagy valószínűséggel eredetileg szintén tartalmazta a göttweigi és bécsi kéziratok Lorchhoz kapcsolódó teljes szövegtöredékét.⁵²

A lorchi hamisítványok két késő középkori kéziratban is fennmaradtak, ezen 14. és 15. századból származó kremsmünsteri és müncheni másolatokat, mivel elsősorban recepciótörténeti jelentőségük van, itt nem részletezzük.

A zárt szöveghagyomány mellett van példa a lorchi hamisítványok egyenkénti fennmaradására is. A Symachus-oklevelet őrzi például a 13. század közepén keletkezett *Codex Lonsdorffianus*, a hosszabbik Leó-oklevél pedig egy kánonjogi tartalmú, ma Münchenben fellelhető kéziratba került bele, mely Regensburgban a 12. században keletkezett.

A kutatás eddig – csupán a bécsi és kölni másolatokat elemezve – megosztott volt azok egymáshoz való viszonyát illetően.⁵³ A göttweigi anyag bevonása azonban lehetővé teszi, hogy egyenes leszámazást feltételezzünk a következőképpen: göttweigi másolat → bécsi kézirat → kölni töredék. A lorchi hamisítványok első modernkori kiadója még azt feltételezte, hogy a kölni töredék jobban megtartotta az általa közös forrásnak tekintett göttweigi korpusz fordulatait, míg a bécsi másoló jobban eltért tőle,⁵⁴ azonban az újabb szövegösszehasonlító elemzések a bécsi másolatnak a göttweigi anyagtól való függését mutatják.⁵⁵

Végezetül szóljunk röviden a lorchi eredet passauai történeti tudatban való továbbéléséről, mely meglepő következményekkel járt! A lorchi hamisítványok első felbukkanása a történetírásban a 12. század közepe után (1157 és 1175 között) vehető észre a reichersbergi ágostonrendi prépostságban,⁵⁶ a lorchi eredet fikciója ettől az időszaktól kezdett kibontakozni. Passau később széles körben elterjedt lorchi múltját egy művelt passauai klerikus, minden bizonnyal

⁵¹ A kutatás már korábban megtette a kölni töredék helyes datálását. Vö. Lehr: *Pilgrim, Bischof von Passau, und die Lorcher Fälschungen*. i. m. 19.

⁵² Mivel a lorchi hamisítványok a kölni töredékben a XIV. és XV. századon szerepelnek, ez a körülmény valószínűsíti a többi, együtt hagyományozódott irat korábbi meglétét. Vö. Uo. 20.

⁵³ Erkens: *Die Fälschungen Pilgrims von Passau...* i. m. 108.

⁵⁴ Lehr: *Pilgrim, Bischof von Passau, und die Lorcher Fälschungen*. i. m. 19.

⁵⁵ Erkens: *Die Fälschungen Pilgrims von Passau...* i. m. 109.

⁵⁶ Uo. 132.

Albert Behaim dékán és lorchi főesperes dolgozta ki a 13. század közepén hagiográfiai és történeti művektől inspirálva, és az eddigi anyaghoz hozzáadta Lauriacum ókori keresztény történetét. Két generációval később az általa lerakott úton haladt tovább Kremsmünsterben egy bizonyos Noricus Bernhard († 1326), majd a 15. század közepén Thomas Ebendorfer. Aventinus bajor történétíró is említi Passau püspökének lorchi érsekségét humanista Bajorország-történetében. Kaspar Bruschius 1553-ban Bázelen nyomtatásban megjelent *De Laureaco veteri admodumque celebri olim in Norico civitate et de Patavio Germanico, ac utriusque loci Archiepiscopis ac Episcopis omnibus* című könyve immár szélesebb közönséghez is eljuttatta a passauai püspökség lorchi múltjának eszméjét. Az 1289-ben keletkezett, kibővített és végül németre fordított *Vita Maximiliani* szintén hozzájárult a lorchi eredet ismertté válásához. A késő középkorban ugyancsak erős maradt – még ha a humanista kritika egyes elemeit kétesnek ítélte is – a lorchi eredet fikciója, azonban más kontextusba helyeződött át. A passauai püspökök azonban a lorchi hamisítványokat használva hosszú ideig sikerrel meg tudták akadályozni egyházmegyénk területvesztését és saját joghatóságuk szűkülését.⁵⁷ Az egyetlen megvalósítható elem, mely Pilgrim nagyszabású elképzeléséből megmaradt, a Salzburg alóli *exemptio* volt: ezt Georg von Hohenlohe (1389–1423) passauai püspök, 1417-től Zsigmond német király kancellárja rövid ideig (1415–1422/1423) el is érte. A kora újkorban változó kimenetelű hatalmi küzdelmek folytak a salzburgi érsek és a passauai püspökök között. A passauai törekvések 1728-ban jutottak célba, amikor is Josef Dominikus von Lamberg passauai püspök (1723–1761) és utódai számára a pápa megadta a palliumot, ezzel a püspökséget kivonta a salzburgi tartományból és közvetlenül Rómának rendelte alá (noha a passauai püspökök nem nyertek érseki méltóságot). Az *exemptio* sikere nem keveset köszönhetett a lorchi hamisítványok alapján kialakuló lorchi eredet mítoszának.

A lorchi hamisítványok számos aspektusának körülménye után így összegezhethetjük megszerzett ismereteinket: Pilgrim passauai püspök egy évvel azelőtt foglalta el a katedrát, hogy követek útján hír érkezett a császárhoz a magyarok megtérési szándékáról. Salzburgi tanulóvei alatt az egyháztartományi központ okleveles anyagának

⁵⁷ Uo. 137.

beható ismeretére tett szert, melyek között számos, nagybátyjának és hivatali elődeinek érseki rangját biztosító okirat volt, ezek Pilgrim számára felbecsülhetetlen értékű szolgálatot nyújtottak a lorchi hamisítványok elkészítéséhez. Passaui székhelyén olvashatott Lorch antik püspökségéről, így születhetett meg benne a célkitűzés, hogy saját püspöksége és az egykori lorchi püspökség között – utóbbit a metropolitai székhely tekintélyére emelve – elméleti hidat építsen, és így az újonnan megtérő magyar nép leendő egyházszervezete felett ő gyakoroljon hatalmat. Elképzelését mint kancelláriai jegyző az általa írásba foglalt császári oklevelekben is megpróbálta érvényre juttatni. A lorchi hamisítványok 972 vagy 977 után, de valószínűleg 985 előtt keletkeztek. Céljuk az volt, hogy a császár elé terjesztve nyerjenek megerősítést, amint erre a formai és tartalmi elemek egyaránt utalnak, a pápa hozzájárulását csak ezt követően akarta elnyerni, végső esetben szembeállítva a két legfelsőbb autoritású fórumot. Terve nem járt sikerrel, egyrészt a salzburgi érsekség erős pozíciója, másrészt a magyar térítés félbeszakadása miatt. Halála után világossá vált: Magyarország egyházi betagolására hosszabb távon nem volt reális esély. Azonban a passaui egyházmegye újjáépítőjeként kiemelkedően jó emléket hagyott az utókorban, amint az a Nibelungénekből is kiderül. A lorchi hamisítványokat később az investitúraharc idején Passauból keletre menekülő püspökök magukkal vitték, így indult meg a szövegek hagyományozódása, melyek általunk ismert legkorábbi másolata a 12. század közepéről származik, és a Duna menti göttweigi kolostorban lelhető fel.

A másik kérdés, melyet megtárgyaltunk, a lorch–passaui kontinuitás valóságalapja. Lorch antik püspöksége minden kétséget kizáróan létezett, azonban régészeti és történeti ismereteink alapján nem jelenthetjük ki, hogy a város főpapja metropolitai rangot viselt volna. Mivel a számos érv között az is felhozható, hogy a 8. század első felében létrejött bajor egyházszervezet nem mutat strukturális kapcsolatot a noricum antik egyházszervezettel, ezért a kontinuitás lehetőségét kizárjuk.

A passaui püspökség lorchi eredetének fikciója azonban tovább élt a történelem folyamán. Az újkorban a Salzburggal folytatott exemptiós viták folyamán sikerült is az egyházmegyének kiszakadnia az érsek fennhatósága alól. Ebben közvetett szerepet tölthettek be a lorchi hamisítványok.

A lorchi hamisítványok magyar középkorra vonatkozó forrásértékéről kijelenthetjük, hogy azok inkább a kora középkori egyházjog és palliumhasználat, semmint a magyar egyháztörténet tekintetében nyújtanak fontos információkat; ez utóbbival kapcsolatban inkább a jogigény az érdekes, lévén, hogy a hamis információk közül ki kell szűrni a hiteles tudósításokat. Ezzel együtt a magyar nyelvű forrásközlés talán adhat olyan adalékot, mely további kutatás ösztönzője lehet.